

УДК 23/28: 82-97

УКРАЇНЬСЬКА ТРАДИЦІЯ БІБЛІЙНИХ ПЕРЕКЛАДІВ ЯК ОБ'ЄКТ ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Мороз Ю.А.

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна,
Житомир

З'ясовується актуальність та сучасний стан вивчення української традиції біблійних перекладів у богословській та науковій літературі, виокремлюється джерельна база її релігієзнавчого дослідження. Підкреслено міждисциплінарний характер філософсько-релігієзнавчого дослідження української традиції біблійних перекладів, системно проаналізовано концептуальні методологічні аспекти аналізу та специфіки в теорії перекладу, літературознавстві, історії, культурології тощо, які є базою для його здійснення. Доводиться, що українська національна традиція біблійних перекладів потребує системного філософсько-релігієзнавчого дослідження в контексті лінгво-релігієзнавчої парадигми з урахуванням богословського та релігієзнавчого дискурсів.

Ключові слова: Біблія, переклад, національна традиція біблійних перекладів, лінгвістичне релігієзнавство, методологія.

Мороз Ю.А. Украинская традиция библейских переводов как объект философско-религиоведческого исследования / Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, Украина, Житомир

Определена актуальность и современное состояние изучения украинского традиции библейских переводов в богословской и научной литературе, выделяется ключевая база ее

религиоведческого исследования. Подчеркнут междисциплинарный характер философско-религиоведческого исследования украинской традиции библейских переводов, системно проанализированы концептуальные методологические аспекты ее анализа и специфики в теории перевода, литературоведении, истории, культурологии и т.д., которые являются базой для его осуществления. Доказывается, что украинская национальная традиция библейских переводов требует системного философско-религиоведческого исследования в контексте лингво-религиоведческой парадигмы с учетом богословского и религиоведческого дискурсов.

Ключевые слова: Библия, перевод, национальная традиция библейских переводов, лингвистическое религиоведение, методология.

Moroz Y.A. Ukrainian tradition of Bible translation as an object of philosophical and religious studies research / Zhitomir Ivan Franko State University, Ukraine, Zhitomir

The relevance and current state of the study of the biblical tradition of Ukrainian translations in the theological and scientific literature is determinate, it is allocated a key base for religious research. Emphasize the interdisciplinary nature of the philosophical and religious studies research Ukrainian tradition of Bible translations, systematically analyzed the conceptual methodological aspects of its analysis and the specificity in translation theory, literary criticism, history, cultural studies, etc., which are the basis for its implementation. It is proved, that the Ukrainian national tradition of Bible translation requires a system of philosophical and religious studies research in the context of linguistic and theological paradigm based on theological and religious studies discourses.

Key words: Bible translation, the national tradition of Bible translations, religious linguistic methodology.

Вступ. Для кожної країни, де християнство є традиційною релігією переклад Біблії національною мовою є етапом розвитку національної духовної культури. У 2013 році виповнилося 110 років з моменту виходу у світ першого повного перекладу Біблії українською мовою. Українська традиція перекладів біблійних текстів сягає часів прийняття християнства й продовжується сьогодні, демонструючи актуальність сакрального християнського тексту для української людини, яка шукає відповідей на екзистенціальні виклики сучасного буття.

Переклади Біблії як релігійний та культурний феномен є міждисциплінарним об'єктом дослідницького інтересу сучасної гуманітаристики, зокрема, новітніх дисциплінарних утворень, які виникають на стику академічного релігієзнавства та класичної лінгвістики – лінгвістичного релігієзнавства та етнолінгвокультурології. Проблема перекладності та перекладів сакральних текстів є принциповим питанням богослов'я та філософії релігії. Цікавим є те, що в останній час посилився науковий інтерес саме до проблеми неперекладності сакральних текстів, яку деякі філософи й релігієзнавці схильні вважати принциповою ознакою релігійної традиції як такої. Переклади Біблії є предметом дослідження джерелознавства та книгознавства. Як теоретичні, так і практичні аспекти біблійного перекладу вимагають глибокого релігієзнавчого аналізу.

Оскільки Біблія є найчитанішою книгою у світі та Україні, її переклад сучасною українською мовою, що відновився з утворенням незалежної української держави, має особливу суспільно-практичну актуальність в контексті відродження національної духовно-культурної традиції та укріплення моральних основ суспільного життя.

Перекладання Біблії сучасною українською мовою, як і питання богослужбової мови християнства, є частиною так званого «мовного питання», яке є одним з найполітизованіших в українському суспільстві, що надає дослідженню суспільної актуальності.

Метою написання даної статті є з'ясування стану вивчення української традиції біблійних перекладів у богословській та науковій літературі. Автор ставить **в якості дослідницького завдання** виокремлення джерельної бази дослідження, визначення концептуальних методологічних аспектів її філософсько-релігієзнавчого осмислення. **Об'єктом аналізу** є християнська традиція перекладу Біблії, а його **предметом** – українська традиція біблійних перекладів.

Виклад основного матеріалу. В християнському богослов'ї існує фундаментальна дисципліна – біблеїстика, об'єктом якої є Біблія як Слово Боже і як феномен духовного життя людства. Інколи в богословській та світській літературі для позначення широкого кола досліджень з виникнення, формування канону, перекладів та тлумачення Біблії використовують синонімічний термін «бібліологія».

В християнстві існує багатовікова традиція перекладів Біблії національними мовами. Наявність великого корпусу богословських джерел, міжконфесійні розбіжності біблійних перекладів, сучасні теологічні дискусії стосовно мови богослужіння в Україні вимагають наукової рефлексії. Саме тому історія перекладів біблійних текстів на українських теренах, тексти перекладів Біблії українською мовою, сучасний стан біблійних перекладів в контексті діяльності Українського біблійного товариства мають стати предметом системного релігієзнавчого аналізу.

Для подібного дослідження існує досить ґрунтовна база як наукова, так теологічна. Розглянемо її докладніше.

Теоретична база дослідження вітчизняної традиції біблійних перекладів закладена у вітчизняному академічному релігієзнавстві у його новому міждисциплінарному напрямку – лінгвістичному релігієзнавстві. Методологічні принципи таких релігієзнавчих досліджень християнських текстів закладено у монографії І.В. Богачевської «Християнська наративна традиція: методологія філософсько-релігієзнавчого аналізу» [1], де розглянуто теологічні (герменевтичні) та наукові методи аналізу християнської текстової культури.

В українському релігієзнавстві років незалежності з'явилося декілька ґрунтовних біблієзнавчих досліджень. Найвідомішим з них в контексті порушеної нами проблематики є біблієзнавчий доробок С. Головащенко. В його вступному курсі з біблієзнавства [3] «висвітлюється низка засадничих питань біблієзнавства, серед яких історія формування біблійного канону; біблійні переклади та видання від найперших до сучасних; особливості і форми функціонування Біблії як священної книги в іудаїзмі та християнстві; Біблія як об'єкт критики та інтерпретації; історія біблієзнавчих досліджень; вплив біблійних сюжетів, образів, мотивів та символіки на світову та вітчизняну духовну культуру. Подано бібліографію сучасних іноземних видань, довідкові таблиці, вперше у навчальному виданні розкриваються біблієзнавчі ресурси мережі Internet.

Вивчення стану дослідження проблеми українських перекладів Біблії у вітчизняній науковій літературі показав, що вона знайшла належне висвітлення у доробку сучасних авторів. Загальноінформативний огляд перекладів Біблії українською мовою подають Т. Барщевський, О. Горбач, Ю. Решетніков, Р. Турконяк.

Ґрунтовні розвідки з досліджуваної теми належать Д. Степовику, який багато років є активним членом Українського Біблійного

Товариства. Найбільш близькою до теми нашого дослідження є книга М. Жукалюка та Д. Степовика «Коротка історія перекладів Біблії українською мовою» [4], де автори стисло і в доступній формі викладають історію всіх чотирьох перекладів Біблії українською мовою.

Оскільки вивчення перекладів Біблії українською мовою не можливо без врахування широкого соціально-культурного контексту, продуктивним, на нашу думку, є компаративний аналіз спільних і відмінних рис в процесах і традиціях перекладу Біблії українською, російською та білоруською мовою, особливо в діахронному (історичному) аспекті. Історія російських біблійних перекладів освітлюється у працях І. Чистовича та Б. Тихомирова.

Деякі окремі аспекти історії перекладів Біблії українською мовою поставали предметом спеціальних наукових розвідок. Так, дослідження історії неповних та незавершених перекладів Біблії українською мовою проводили В. Любащенко, Д. Степовик. Біблійно-перекладацьку працю П. Куліша висвітлив в своїй статті О. Кузьміч. Національній культурно-освітянській та перекладацькій праці І. Огієнка присвячено багато цікавих досліджень, зокрема розвідки О. Блощука, Д. Степовика тощо. Переклад І. Хоменка описала в своїй статті К. Гудзик, а також І. Хома. Праці Р. Турконяка присвячено дописи В. Меркулової, Л. Носаревої, перекладу Денисенка – стаття Д. Рудюка.

Попре наявність поодиноких історичних та релігієзнавчих досліджень українських перекладів Біблії, їх філософсько-релігієзнавчий аналіз у запропонованому нами ракурсі ще не проводився, хоча наявність богословських джерел різних християнських конфесій, а також наукових розвідок спорідненої тематики в контексті лінгвістичного релігієзнавства засвідчує можливість та актуальність проведення комплексного філософсько-релігієзнавчого дослідження української традиції біблійних перекладів.

Воно передбачає не лише з'ясування стану розробки проблеми в богословській та науковій літературі та виокремлення джерельної бази дослідження, а також розробку методології філософсько-релігієзнавчого дослідження української традиції біблійних перекладів в контексті дослідницької парадигми лінгвістичного релігієзнавства, що, на нашу думку, не можливо без визначення сутність розуміння перекладацької діяльності щодо сакральних текстів в іудео-християнській традиції, окреслення ролі й значення біблійних перекладів національними мовами в сучасному християнському дискурсі, що уможливить аналіз ролі, місця й специфіки української традиції біблійних перекладів в контексті історії українського християнства, здійснення порівняльного аналізу перекладів Біблії українською мовою, підсумком якого буде виявлення тенденції розвитку української традиції біблійних перекладів в перекладацькій діяльності під егідою Українського Біблійного Товариства (УБТ).

Об'єктом такого комплексного дослідження постає християнська традиція перекладу Біблії, а предметом – українська традиція біблійних перекладів.

Теоретико-методологічні засади такого дослідження зумовлюються його міждисциплінарним характером, оскільки аналіз української традиції біблійних перекладів вимагає застосування методології не лише релігієзнавства й лінгвістики (зокрема теорії та історії перекладу), але й історії, етнології та культурології.

Слід враховувати також вплив богослов'я та релігійних переконань на формування сенсів в перекладах Біблії. В цьому аспекті проблему перекладів Біблії аналізує норвезький лінгвіст Рольф Й. Фурулі в роботі «Як богослов'я та упередженість впливають на переклад Біблії». Він зазначає, що «не існує «нейтральних» перекладів», бо «богословський погляд перекладача на той чи інший фрагмент тексту знаходиться в

числі чинників, що визначають кінцевий результат» [7, с. 10]. В дослідженні Рольф Й. Фурули аналізує зв'язок богословських переконань та релігійного світогляду перекладачів з устроєм мови, семантикою, лексикою, лінгвістикою, теоріями перекладу та історією церкви. «Оскільки у нас з вами інший набір передумов, ніж у стародавніх греків і євреїв, ми завжди будемо відчувати закономірні труднощі при спробі зрозуміти слова і поняття, що позначаються тими чи іншими грецькими і єврейськими словами. Стародавній єврей міг одразу схопити правильну грань значення слова незалежно від контексту, в якому воно вжито; нам же для цього потрібно звертатися до словників і інших довідкових матеріалів. І навіть після цього ми не зможемо наблизитися до точного розуміння так само, як носії грецької та єврейської мов в першому столітті, причому в їхньому випадку розуміння було миттєвим» [7, с. 23-24].

Базові принципи академічного релігієзнавства: об'єктивності, толерантності, конфесійної неупередженості є методологічною основою будь-якого сучасного українського релігієзнавчого дослідження. У вивченні проблеми перекладу сакральних текстів продуктивним є застосування методів лінгвістики та теорії перекладу (для виявлення специфіки перекладацької діяльності щодо біблійних текстів), феноменології (для експлікування спільних рис перекладів Біблії національними мовами), дискурс-аналізу (для визначення функцій біблійних текстів в релігійній практиці та суспільному житті нації).

Значне місце в цьому дослідженні з необхідністю займає історичний метод, який уможлиблює врахування історико-культурного впливу епохи, в яку відбувався той чи інший біблійний переклад, на перекладацьку інтерпретацію біблійного тексту, що дозволить, в свою чергу, простежити ґенезу української традиції біблійних перекладів в

діахронній процесуальній перспективі; а також виявити їх трансформації та тенденції подальшого розвитку в добу Незалежності.

Кожне дослідження, яке вивчає переклад, конститууючим критерієм останнього з необхідністю вважає його адекватність. Проблема адекватності є принциповою для лінгвістики й літературознавства, так само, як і для філософії та культурології. Для богослов'я цей критерій є найважливішим, оскільки мова йде про збереження сакрального статусу тексту й трансляцію Божественного Одкровення без жодних спотворень. Так, дослідник феномену сакральності релігійної мови Джон Соєр стверджує, що одним з найважливіших чинників сакралізації мови є повага до першоджерела, оригіналу, автентичності первинних слів Бога, духовних лідерів і пророків [9, р. 25]. Отже, принциповою проблемою, яка постає перед релігієзнавцем, який досліджує переклад сакрального тексту в рамках певної релігійної традиції, є проблема визначення ступеня адекватності переклада сакральному першоджерелу. Проте, ця проблема має вирішуватися в контексті чіткого розмежування наукового та богословського дискурсів. Це розмежування важко провести на рівні методики аналізу текстів окремих перекладів Біблії, оскільки філософи та релігієзнавці використовують філологічні методи досліджень тією ж мірою, як це роблять теологи всіх християнських конфесій.

Згідно вислову Ганса Георга Гадамера, «переведені книги являють собою звичайно справжні чудовиська, це набір літер, з яких вийняли дух» [2, с.58-59]. Разом з тим, Поль Рікер вказує, що немає такого критерію, який можна застосувати для визначення відповідності перекладу джерелу, тому «хороший переклад може й повинен прагнути лише відносної рівноцінності джерелу, бо через відсутність свого чіткого «еквівалента» ця рівноцінність ніяк не може бути повністю знайдена й обґрунтована. Її можна лише шукати, наближатися до неї

наполегливою працею, вірити, що мета майже досягнута» [6, с. 298]. Отже, за П. Рікером, перекладність та неперекладність - це відносні поняття, бо міра перекладності є суб'єктивною.

Підчас аналізу останнього перекладу Біблії українською мовою ми вважаємо доцільним використати сучасний підхід до перекладів Біблії, який значною мірою визначила теорія динамічної еквівалентності Юджина Найда та Тейбера, які зазначають, що «найкращий переклад не звучить як переклад» [9, р. 12]. Дослідники розробили систему пріоритетів, від яких залежить адекватність біблійного перекладу:

- пріоритет контекстуальної послідовності над відповідністю між окремими словами;

- пріоритет динамічної еквівалентності над формальною еквівалентністю;

- пріоритет звучання перекладу над його письмовою формою, бо особливість біблійних текстів полягає в тому, що їх прочитують та цитують в церквах, тому вони повинні добре сприйматися на слух;

- орієнтація мовних форм перекладу на аудиторію, тобто на богослужбове, місіонерське, навчальне та інші практичні призначення, а не на сталі авторитетні традиції [9, р. 14].

Концепція перекладу Ю. Найди є спробою вирішення в перекладі проблеми мовно-культурної розбіжності бачення та пізнання світу різномовними культурами, яку порушували Сепір і Уорф, а у вітчизняній філологічній традиції - О.О. Потебня.

В релігієзнавчому дослідженні дуже важливо підчас дослідження національної перекладацької традиції Біблії враховувати екзегетику й граматичний аналіз текстів, але й культурно-етнічний контекст, до якого, як він вважав, необхідно пристосувати відповідні культурні реалії, асоціації та образи текстів оригіналу. В.Н. Комісаров так пояснює сутність цієї адаптації: «Так, оскільки жителі тропіків ніколи

не бачили снігу, вираз «білий як сніг» пропонується перекладати на їхню мову - «білий як перо чаплі». Якщо Христос говорить про себе як про «хліб життя», то при перекладі на мову мексиканських індіанців, для яких головною їжею служить не хліб, а кукурудзяний корж - тортілля, - він буде порівнювати себе не з хлібом, а з коржем» [5, с. 55].

Концепція Найда та Тейбєра передбачає можливість створення безлічі адекватних перекладів, бо критерії еквівалентності залежатимуть від задач, які повинен вирішити переклад, від тих орієнтирів, якими керується перекладач, від аудиторії, якій призначається переклад.

В статті «Перекладач і неперекладне: випадок жахаючої пустоти» Крістер Асбергт досліджує важкозрозумілі уривки біблійного тексту, зміст яких на івриті неясний, отже неперекладний. Такі місця Біблії мають безліч різних варіантів інтерпретації тексту перекладачем, який «через віру читачів в слово Бога» намагається перекласти текст «наперекір усім негараздам» [8, с. 2]. За думкою Крістер Асбергт, перекладачі не повинні перекладати неперекладне і неперекладні місця треба залишати без перекладу як знак пошани до Біблії. Місце їхнього розташування в тексті слід залишати порожнім з додаванням пояснювальної записки.

Висновки. Отже, аналіз стану вивчення вітчизняної традиції біблійних перекладів дає можливість констатувати актуальність її системного філософсько-релігієзнавчого дослідження в контексті лінгво-релігієзнавчого парадигми з урахуванням богословського та релігієзнавчого дискурсів.

На нашу думку, воно розширить дослідницьке поле релігієзнавчої науки шляхом поглиблення розуміння її природи, сутності та змісту в християнському контексті. Отримані узагальнення можуть бути врахованими задля консолідації суспільства на основі християнських

духовних цінностей, у процесі розробки концепцій міжконфесійного діалогу, з'ясування новітніх трансформацій в релігійному житті України.

Література:

1. Богачевська І.В. Християнська наративна традиція: методологія філософсько-релігієзнавчого дослідження. – К.: Світ Знань, 2005. – 235с.
2. Гадамер Г.-Г. Язык и понимание / Ганс Георг Гадамер // Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного. Перевод В.С. Малахова. М.: Искусство, 1991. – С.43-59.
3. Головащенко С.І. Біблієзнавство. Вступний курс: навч. посібник / Сергій Іванович Головащенко. - К.: Либідь, 2001 - 496 с.
4. Жукалюк М., Степовик Д. Коротка історія перекладів Біблії українською мовою. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2003. – 176 с.
5. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода: Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых / В. Н. Комиссаров. – М.: Черо, 1999. – 136 с.
6. Рикер П. Парадигма перевода / П. Рикёр; [пер. с фр. М. Эдельман] // Лингвистические аспекты теории перевода (хрестоматия). – Ереван: Лингва, 2007. – С. 288 – 305.
7. Фурули Й. Р. Как богословие и предвзятость влияют на перевод Библии с акцентом на перевод Нового мира Свидетелей Иеговы / Рольф Й. Фурули. – М.: Библеист, 2011. – 343 с.
8. Christer Å. Translator and the untranslatable: A Case of Horror Vacui/ Christer Åsbergthe // Technical papers for the Bible translator. – United Bible Societies, 2007. – V. 58. – № 1. – P.1-11.
9. Nida E.A., Taber C.R. The Theory and Practice of Translation / Eugene A. Nida, Charles R. Taber. – Leiden: Brill, 1982. – 218 p.

10. Sawyer J. *Sacred languages and sacred texts* / John F. A. Sawyer. – New York – London: Routledge, 1999. – 191 p.

References:

1. Bogachevska I.V. *Hristiyanska narativna traditsiya: metodologiya filozofsko-religieznachogo doslidzhennya*. – K.: Svit Znan, 2005. – 235s.
2. Gadamer G.- G. *Yazyk i ponimanie* / Gans Georg Gadamer // Gadamer G.-G. *Aktualnost prekrasnogo*. Perevod V. S. Malahova. M.: *Iskusstvo*, 1991. – S.43-59.
3. Golovaschenko S.I. *Biblieznachstvo. Vstupniy kurs: navch. posibnik* / Sergly Ivanovich Golovaschenko. - K.: Libld, 2001 - 496 s.
4. Zhukalyuk M., Stepovik D. *Korotka Istoriya perekladiv Bibliyi ukrainskoyu movoyu*. – K.: UkraYinske Bibliyne Tovaristvo, 2003. – 176 s.
5. Komissarov V.N. *Obschaya teoriya perevoda: Problemy perevodovedeniya v osveschenii zarubezhnyih uchenyih* / V.N. Komissarov. – M.: Chero, 1999. – 136 s.
6. Riker P. *Paradigma perevoda* / P. RikYor; [per. s fr. M. Edelman] // *Lingvisticheskie aspekty teorii perevoda (hrestomatiya)*. – Erevan : Lingva, 2007. – S. 288 – 305.
7. Furuli Y.R. *Kak bogoslovie i predvzyatost vliyayut na perevod Biblii s aktsentom na perevod Novogo mira Svideteley legovyi* / Rolf Y. Furuli. – M. : Bibleist, 2011. – 343 s.
8. Christer Å. *Translator and the untranslatable: A Case of Horror Vacui* / Christer Åsbergthe // *Technical papers for the Bible translator*. – United Bible Societies, 2007. – V. 58. – № 1. – P.1-11.
9. Nida E.A., Taber C.R. *The Theory and Practice of Translation* / Eugene A. Nida, Charles R. Taber. – Leiden: Brill, 1982. – 218 p.
10. Sawyer J. *Sacred languages and sacred texts* / John F. A. Sawyer. – New York – London: Routledge, 1999. – 191 p.